

המרחב הימי, אסטרטגיה ימית ומה שביניהם

תא"ל (מיל') פרופ' שאול חורב

המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית
Maritime Policy & Strategy Research Center

Maritime Domain, Maritime Strategy and Everything in Between

Rear Admiral (Ret.) Prof. Shaul Chorev

עריכת לשון: מרים מילשטיין
עריכת ליטוש: עדי לרנר
עיצוב וגרפיקה: נוגה יוסלביץ
עיצוב כריכה: נוגה יוסלביץ
הדפסה: מפעל השכפול, אוניברסיטת חיפה

© כל הזכויות שמורות למרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית,
אוניברסיטת חיפה 2021

הספר יצא לאור באמצעות "מערכות", בית התוכן המקצועי של צה"ל
לצבא ולביטחון לאומי

ISBN 978-965-7437-93-3

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מבני או
אחר, כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר
הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

Printed in Israel

תוכן העניינים

5	הקדמה
9	מבוא
	שער ראשון – מושגים בנושאי המרחב הימי ואסטרטגיה על מרכיביה השונים
15	מודעות למרחב הימי
55	מרחבים ואזורים בעלי חשיבות אסטרטגית במזרח התיכון
73	מרחב החלל החיצון והמרחב הקיברנטי והשפעתם על המרחב הימי
87	אסטרטגיה, דוקטרינה ואסטרטגיה ימית – מינוח והמשגה
	שער שני – ההתפתחות ההיסטורית של האסטרטגיה הימית ומרכיביה השונים
125	רקע היסטורי להתפתחות הלוחמה הימית עד תחילת המאה ה־20
	אסטרטגיה ימית (Maritime Strategy) ואסטרטגיה ביטחונית ימית (Maritime Security Strategy)
179	
235	חוק ימי והשפעתו על האסטרטגיה הימית
299	שיטות שונות של בנייה ופיתוח אסטרטגיה ימית
	שער שלישי – אסטרטגיה ימית, הלכה למעשה
307	אסטרטגיה ימית ומלחמת העולם הראשונה
337	אסטרטגיה ימית ומלחמת העולם השנייה
373	אסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית בתקופת המלחמה הקרה
433	אסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית לאחר סיום המלחמה הקרה
451	גורמים עיקריים המשפיעים על האסטרטגיה הימית במאה ה־21
517	סוף דבר
529	טבלאות עזר
539	רשימת מקורות נבחרים

הקדמה

לקראת סיום תפקידי כראש הוועדה לאנרגייה אטומית פנה אליו אלוף (בדימוס) עמי אילון, ששימש באותה עת בתפקיד ראש הוועד המנהל של אוניברסיטת חיפה, והציע שאצטרף לאוניברסיטה כדי להקים בה את המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית. לדבריו, האוניברסיטה הייתה חסרה את הרובד העליון בתחום המדיניות והאסטרטגיה הימית. לפני שהשבתי להצעתו בחנתי בעצמי את הנושא, ואכן הבחנתי מהר בפקר המובהק שיש בין חשיבות מרחב הים לישראל ובין העיסוק המחקרי, הן מבחינה אקדמית והן מדינית (Policy Oriented) בתחום הזה.

הוועד המנהל של אוניברסיטת חיפה אישר את הקמת המרכז בתחילת 2016, ואימץ את הגדרת ייעודו להיות מרכז מחקר וידע אקדמי, בין-תחומי, ישראלי, מוביל וייחודי בעולם בתחומי המדיניות והאסטרטגיה הימית במובן הרחב, בדגש על מזרח הים התיכון והים האדום.

על חשיבותו הגוברת של המרחב הימי במאה ה-20 וה-21 לביטחון וחוסן של מדינות השוכנות לחופיו לא נדרש להכביר מילים, גם אם הנושא עדיין אינו זוכה להכרה בישראל. במאה ה-21 רוב הסחר העולמי, ובמיוחד בתקופת הגלובליזציה נעשה בנתיבי הים; כמות הולכת וגוברת של משאבים מופקת מהים; מתרחבת השליטה של מדינות באזורי המים הכלכליים; משתמשים במי הים לאחר התפלתם כמקור שתייה במיוחד בארצות שחונות; המרחב הימי משמש מקור אפשרי להפקת מזון לאוכלוסיית העולם ההולכת וגדלה, ולבסוף, גם בהיבט האקלימי המרחב הימי הוא הגורם הראשון במעלה לתרום לתהליך הפוטוסינתזה שבו מיוצר החמצן. לצד יתרונות אלה מתחדדת הבעייתיות של הפרת איזון המערכת האקולוגית הטומנת בחובה סכנות רבות לאנושות, ומחייבת התגייסות בין-לאומית לפעול לשימורה.

חשוב לציין שהמחקרים על נושאי התחרות הימית (Maritime Competition) והלוחמה הימית (Naval Warfare) התלכדו רק במקרים נדירים. עליית החשיבה המודרנית על ציים מלחמתיים ועוצמה ימית התרחשה עוד לפני התפתחות תחום היחסים הבין-לאומיים המודרני, אך שני הנושאים התפתחו עם הזמן לצד תחומי המשנה של מחקרים אסטרטגיים, מחקרי ביטחון ובאופן כללי יותר מחקרי ביטחון בין-לאומיים (International Security)

(Studies)¹. מן הספרות שליקטתי לקראת התוויית כיווני המחקר, הן המדעי והן היישומי, ובשיחה עם אנשי תוכן העוסקים בתחום הבחנתי שיש ספרות ענפה באסטרטגיה הימית במובנה הרחב, במכלול רחב של תחומים (Disciplines), אך רובה ככולה אינה כתובה בשפה העברית. לאחר אישור פתיחת התוכנית ללימודי התואר השני בנושא "ביטחון לאומי ואסטרטגיה ימית" בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה, נרתמתי בשיתוף עם עוזרת המחקר, שקד דברן, לכתיבת מקראה לקורס שכותרתו "אסטרטגיה ואסטרטגיה ימית" עבור הסטודנטים שיבחרו ללומדו. בהציגי את המקראה בפני פרופסור רותם קובנר מהחוג ללימודי אסיה באוניברסיטת חיפה, המלמד את הקורס "התפתחות הלוחמה הימית", הוא שכנע אותי להרחיב את היריעה, להמיר את המקראה בספר, ולהוציאו לאור במהדורה רגילה. ברצוני להודות לו על שעודד אותי לכתוב ספר זה במתכונת הנוכחית, ועל הערותיו החשובות בנוגע להתפתחות האסטרטגיה הימית היפנית במאות ה-19 וה-20. תודה גם לעמיתיי הפרופסורים מעוז עזריהו וארנון גולן מהחוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה באוניברסיטת חיפה, שהעירו את הערותיהם החשובות, מיקדו אותי בשלבי העריכה הסופיים של הספר, וסייעו בידי להסב את כתב היד ממקראה לספר אקדמי.

בכתיבת הספר עמדו בפניי שתי מטרות עיקריות: הראשונה, לספק ידע לכל המתעניינים במדיניות ואסטרטגיה ימית בת זמננו, לרבות אלה העושים זאת במסגרות האקדמיות השונות, בלימודיהם על נושאים הקשורים למדיניות, ביטחון ימי ואסטרטגיה ימית בעולם הרחב ובישראל. השנייה, לתרום להעלאת המודעות למרחב הימי בשיח הציבורי בקרב הציבור הרחב בישראל ומקבלי ההחלטות. צורך זה אף זכה לתמיכה אוהדת של נשיא המדינה, מר ראובן ריבלין, בפגישה שנערכה במשכן הנשיא ב-10 ביוני 2018, במעמד הצגת הדוח השנתי של המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית. נשיא המדינה בירך על הקמת המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה, ועודד את אנשי המרכז "להמשיך לחקור את התחום הימי רבתי, לשמש מוקד ידע בנושא עבור תושבי ישראל, לעורר את השיח הציבורי בנושאים אלה ולהשתלב בו".

עקב ייחודיותו של הספר בחרתי בשלב הראשון להוציאו לאור כטייטה, לקבל הערות והארות, הן מחוקרים ועמיתי מחקר של מרכז חיפה לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, והן מתלמידי התוכנית לתואר שני ב"אסטרטגיה ימית וביטחון לאומי" של בית הספר למדעי המדינה ויחסים בין-לאומיים. אכן, נתקבלו הערות והארות רבות לקראת פרסום הספר במהדורתו הנוכחית. השינויים המהירים המתרחשים במרחב הימי, כנראה, יחייבו בעתיד לשקול הוצאת מהדורות מעודכנות, שבהן ישולבו גם עדכונים והתאמות נוספים.

פרקים אחדים בספר מפנים את הקורא למאמרי מדיניות שפרסמו חוקרים ועמיתי המחקר של המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית. ובמיוחד להערכות מצב שנתיות שהמרכז פרסם, שהן פרי רעיונו ויוזמתו של מר דוב (בר'לה) שפיר, שבנוסף אליהן דאג לתמוך במרכז במשאבים מתאימים. עד כה פרסמו בעריכתו המסורה של מר אודי גונן

¹ Barry Buzan and Lene Hansen, "Beyond The Evolution of International Security Studies?", *Security Dialogue*, 4179(6) (December 2010), 659–667

ארבע הערכות מצב, ואחת מהן גם נמסרה במעמד חגיגי לנשיא המדינה. מסמכי מדיניות נוספים של המרכז שפורסמו בנפרד ועסקו בנושאים אחרים הקשורים למרחב הימי, שימשו גם הם בין היתר חומר גלם לספר זה, ועל כך תודתי לחוקרי המרכז ועמיתי המחקר שלו.

תודות לחוקרים ועמיתי המחקר במרכז חיפה לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, לד"ר ישראל לָשֶׁם על ההגהה המסורה והקפדנית, לד"ר בני בן ארי על הערותיו לכל הנושאים הקשורים לאזור דרום מזרח אסיה, תחום מומחיותו, ועל נכונותו לערוך את הנספח בנושא שמות ותפקידים של כלי שיט שהיו לי לעזר רב. לד"ר בני שפניר שהערותיו לנושא חוק אמנת הים והיבטים של תיחום גבולות ימיים סייעו לי להשיג הבנה טובה יותר של הנושאים בפרקים הנוגעים בכך. לד"ר אריה רונה, שהאיר את עיניי בכל הקשור לנושאי הים המצויים בספרות היהודית העתיקה. ד"ר אריה רונה ואל"ם (מיל") אריה גביש שסייעו בידי להבין את חשיבותה ותרומתה של ספנות ישראלית לביטחונה וכלכלתה של ישראל, ולשאר החוקרים במרכז חיפה לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית שקראו את כתב היד, והעירו הערות מאירות עיניים ובונות בנושאים השונים.

כתיבת הטיוטה עד שלב ההוצאה לאור הייתה משימה מורכבת, וברצוני להודות לגברת נוגה יוסלביץ, העורכת הגרפית המסורה של קתדרת חייקין על הסיוע המסור שהעניקה לי בכך. ברצוני להודות לעורכת הלשון הגברת מרים מילשטיין, שנענתה לאתגר לשמש כעורכת לשונית גם עבור הוצאת "מערכות", ושתיקוניה והערותיה הנבונות שיפרו ללא ספק את הנגשת החומר הכתוב לקוראים העתידיים של ספר זה. כמו כן תודות למנהלת המסורה של המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, גברת זהבית סלמן־מאיה, שעצותיה הטובות בנוגע להתנהלות עד להוצאת הספר לאור, ותיאום השלבים השונים של כתיבתו ועריכתו קידמו את הוצאתו במתכונת הנוכחית. הגברת שחר גל סייעה אף היא יחד עם בת־אל פוליקוב בעריכה הסופית של כתב היד, ועל כך תודתי לשתיהן. ולבסוף, לד"ר אמיר גילת מפקד "מערכות", בית התוכן של צה"ל לצבא ולביטחון לאומי, על שנענה לשכנע את הגורמים המתאימים בחשיבות הוצאת הספר באמצעות "מערכות" ולעדי לרנר על הערותיו המועילות שסייעו להשלים את מלאכת הפקתו והפצתו.

ואחרונים חביבים: ברצוני להודות לבני משפחתי היקרים, לאשתי רחל, לבנותיי מיכל ועופרה ובני זוגן, הראל ותמיר, שתמכו במסלול הקריירה השלישית שבה בחרתי ובהוצאת הספר הזה.

מבוא

ספר הנושא את השם **אסטרטגיה ימית ומרחב ימי** חייב כבר בראשיתו להבהיר את שני המושגים האלה, כיוון שגם אם הדבר נראה לכאורה ברור, יסתבר לקורא שהמונחים עצמם ומשמעותם השתנו במשך הזמן, וגם כיום יש אי־בהירות ופרשנות שונות בנוגע למשמעותם. ג'ון הטנדורף, אחד ההיסטוריונים הימיים הבולטים בתקופתנו, מזהיר מפני הניסיון להשתמש באירועים היסטוריים להסברת חלק מהמרכיבים באסטרטגיה הימית של מדינה כלשהי. לטענתו, אומנם באמצעות המחקר ההיסטורי מושגת הבנה עמוקה יותר של המציאות הקיימת, אך עם זאת, חייבים לנקוט משנה זהירות בבואנו ללמוד את התפתחות האסטרטגיה הימית במשך השנים וכיצד (אם בכלל) אפשר להשליך ממנה על אירועים המתרחשים בהווה, או צפויים להתרחש בעתיד.²

האסטרטגיה הימית בת זמננו התפתחה רק בסוף המאה ה־19, מה שגם תחם את מסגרת הזמן של תוכן הספר לתקופה שתחילתה מעט לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, וסופה בתום העשור השני של המאה ה־21. אומנם יש היסטוריונים ימיים המערערים על קביעה זאת, וטוענים שיש עדויות לחשיבה אסטרטגית ימית החל מהמאה ה־3, אך רוב העוסקים בנושא, ובכללם המחבר, גורסים שהמרכיבים של אותה חשיבה אינם תואמים את מה שמגדירים כיום כחשיבה אסטרטגית.³

בספר שלושה שערים ראשיים: **הראשון** עוסק בהמשגה, בביאור מונחים, בבחינת השפעות של נושאים שונים על האסטרטגיה הימית, בביאור מודעות ימית, ובמונח החדש שקנה לעצמו מקום במאה ה־21 בנוגע להיבט הרחב יותר – ביטחון ימי (Maritime Security). יתואר בו המקרה הישראלי בנוגע למודעות ימית, לרבות ביטויה (או החוסר שלה) בתפיסת הביטחון הלאומי. כמו כן תובא סקירה של אזורים אחדים בעלי חשיבות ימית במזרח התיכון שבו שוכנת ישראל, וגם מרחבים אחרים, כמו החלל והמרחב הקיברנטי שלהם השפעה גוברת והולכת על המרחב הימי. בהמשך יוסברו המונחים "אסטרטגיה", "דוקטרינה" ו"אסטרטגיה ימית", ויבוארו הממדים השונים של האסטרטגיה רבת־יונה המסד לשער השני בספר.

² John B. Hattendorf, "What is a Maritime Strategy?", *Soundings* 1 (October 2013) DoD, Sea Power Centre, Canberra, p. 1.

³ Geoffrey Till, *Seapower: A guide for the twenty first century*, Routledge, New York & London, 2018, pp. 69–73.

השער השני קושר את הרקע הכללי והמושגים שתוארו בראשון לתהליך התפתחותה של האסטרטגיה הימית החל מסוף המאה ה־19 ועד ימינו. מתוארות האסכולות השונות שהתפתחו, נסקרים תפיסות ומונחים, ומתוארת גם השפעת תחומים שונים כמו המשפט הימי, הטכנולוגיה, הדיפלומטיה ומכוני מחקר (Think Tanks) על האסטרטגיה הימית בת זמננו. לנוחות הקורא, נידונו המונחים ותפיסות הלחימה שהתפתחו בצמידות לנושא המתואר. כך לדוגמה, סגרים ימיים חד־צדדיים מתוארים בפרק ה־19 בהשפעת המשפט הימי על האסטרטגיה הימית. כדי לעורר עניין אצל הקורא צורפו לחלק מהנושאים ניתוחי אירועים שבחלקם הגדול נוגעים לחיל הים הישראלי. מכיוון שהמחקר ההיסטורי בישראל בנוגע להיסטוריה של חיל הים הישראלי עדיין בחיתוליו, הספר הזה איננו מתיימר להחליף את המחקר, נהפוך הוא.

השער השלישי מוקדש לאסטרטגיה הימית הלכה למעשה. מובא תיאור המרכיבים של האסטרטגיה הימית כפי שבאו לידי ביטוי מסוף המאה ה־19. הפרקים השונים בשער מתייחסים למלחמת העולם הראשונה, מלחמת העולם השנייה, המלחמה הקרה, לרבות מרכיב ההרתעה הגרעינית שבה, ובמיוחד במרחב הימי. גם בשער הזה יוסברו מושגים שצמחו במשך התקופה, כמו מלחמה מוגבלת (Limited War) ומאפייניה במרחב הימי, ואלה ילוו בנייתו אירוע. כמו כן תתואר התפתחות האסטרטגיה הימית לאחר המלחמה הקרה והגורמים העיקריים המשפיעים על האסטרטגיה הימית במאה ה־21. בסיפּה של השער אסקור שני נושאים: חשיבות המרחב הימי לביטחונה ולחוסנה של ישראל, וסוף דבר – מעין סיכום לספר, המוקדש רובו ככולו לחידוד האתגרים העומדים בפני ישראל במרחב הימי עם כניסתה לעשור השלישי של המאה ה־21. בפרק מובאות כמה הבחנות, תובנות ועם כל הצניעות הראויה, המלצות בתחומי מדיניות האסטרטגיה הימית של ישראל. המסר המרכזי בפרק הסיכום הוא החשיבות בגיבושה של אסטרטגיה ימית לישראל, ואישורה על־ידי הממשלה בהקדם.

חלקים רבים בספר מוקדשים לחשיבה הימית בת זמננו, ומטבע הדברים מתארים את הפעילות העיקרית בנושא המובלת מן הסתם על־ידי הצי האמריקני ומכוני מחקר אמריקניים. אומנם מתקיימות "חשיבות" גם במדינות בעלות מסורת ימית כמו בריטניה וצרפת, או מעצמות ימיות עולות כמו הודו ואוסטרליה, אך הן מצומצמות בהיקפן והנגישות אליהן מעטה ביחס לחשיבה של ארצות־הברית. בישראל, למרבה הצער, מוגבלת חשיבה זו לזרוע הים, וגם היא מתרכזת יותר בבניין הכוח ובפיתוח מערכות לחימה ימיות מבהיבטים דוקטרינריים. אחת ממטרותיו של ספר זה היא להגביר את החשיבה הימית בת זמננו בנוגע למרחב הימי של ישראל, את הגופים המעורבים בה, את השקיפות למידע ולתהליכים, ולבסוף את הכרת הדרג המדיני בחשיבותם של תהליכים אלה ומעורבותו בהם.

מאחר שהשפה העברית החדשה היא שפה צעירה יחסית, חשתי במהלך כתיבת הדברים קושי בהבהרת מושגים מסוימים, אשר בשפה האנגלית יש להם משמעות שונה מן העברית, ובעברית אי אפשר למסור אותה. כך לדוגמה המושגים Naval ו־Maritime כשמות תואר זוכים לאותו פירוש – "ימי" – בעברית, גם אם האחרון נוטה להיות משויך יותר לצי המלחמתי. לפיכך מונחים לועזיים אחרים המשמשים את עולם התוכן של

האסטרטגיה הימית כמו: Maritime Strategy, Maritime Security Strategy, Naval Strategy, Cooperative Maritime Strategy, טעונים הבהרה והמשגה, ואלה יתבהרו בשער הראשון וברשימת מונחים וקיצורים בסוף הספר.

